

Final paper

האתגרים בחינוך יהודי במערכת החינוך הממלכתי בישראל
The Challenges of Jewish Education in the Israeli Public School System

Chen Ben – Or, Tsfonti

"בישראל אין קיום להווייה מרכזית בעולם היהודי – Jewish education. יש "חינוך ממלכתי", "חנוך ממלכתי דתי", "חינוך עצמאי", "חינוך תורני", חינוך חרדי", אך לא "חינוך יהודי", "בתי ספר יהודיים", "תנועות נוער יהודיות", או "מחנות קיץ יהודיים". התואר "ישראלי" מחליף זה יובל את התואר "עברי", שבתחילת הציונות נועד להמיר את התואר "יהודי". לפיכך יש לנו "ישראליות", "מחשבת ישראל" ו"תולדות עם ישראל", אך אין לנו נדבך של החינוך שדמותו ומטרותיו "יהודיות".

במילים אלה פותחת ההקדמה למהדורה העברית של הספר "**מדברים חזון**"¹, שהוא כולו דיון בתכלית החינוך היהודי. בישראל היחס למושג "יהודי" מסובך ומסתבך. "היחס לתואר יהודי" מעורב בעמדותינו כלפי סוגיות פוליטיות, תרבותיות וערכיות, לצד תחושה של אילוץ או של חובה אקסיומטית. רבים מנוכרים מהתיוג "יהודי", אחרים מנוכרים מהתיוג "לא יהודי".²

בישראל מתקיימת זה שנים מציאות בה קשה לציבור החילוני להקנות לילדיו חינוך יהודי. החברה הישראלית מגלה קושי לשלב פתיחות לעולם המודרני ובו בזמן, נאמנות למורשתה הרוחנית והתרבותית. עם זאת ניתן לראות מאז שנות ה-90 רנסאנס של לימודי יהדות בחברה החילונית. מדובר בצמיחת **בתי מדרש** לציבור החילוני ולציבור האורתודוקסי חילוני (דוגמת המדרשה באורנים, עלמא, בית מדרש בינה, אלול, קולות ועוד...). **אירועים המוקדשים ללימודי יהדות** (הקהל בסמינר אפעל, הפסטיבל ללימודי יהדות בכפר בלום, תיקוני ליל שבועות ברחבי הארץ ועוד...). **קבלות שבת** שמנוהלות על ידי אומנים ואנשי תקשורת (כמו עונג שבת בצוותא בתל אביב ועוד). **חוגי לימוד** בכל רחבי הארץ, **השתלמויות מורים** בנושאי יהדות בבתי הספר החילוניים (במסגרות מחלקת החינוך של התנועה הרפורמית, תל"י, פרנקל, מרכז לוקיי, המדרשה באורנים ועוד...). במקביל מקיימות התנועות הרפורמית והקונסרבטיבית אירועי לימוד וטקסים המנסים לפתוח את דלתותיהם לציבור החילוני. חשוב לציין כי תופעה זו, מתרחשת בעיקר בקרב האינטליגנציה האשכנזית.

העיתונאי יאיר שלג, בספרו **הדתיים החדשים - מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל**,³ מסכם את ההסברים השונים שניתנו לתופעה זו, ב-3 סיבות עיקריות:

¹ מדברים חזון, עורכים" פוקס שלמה, שפיר ישראל, מרום דניאל, ירושלים 2005.

² שם, עמוד 4

³ שלג יאיר, הדתיים החדשים – מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל, ירושלים, תש"ס

1. התגברות הסלידה מהריקנות והניוון של התרבות החילונית (בטלוויזיה, בעיתונות, בבידור...) שעסוקה כולה ב"רייטינג" ורווחים כלכליים ופונה למכנה המשותף הנמוך ביותר. סיבה זו הובילה לחיפוש עוגן תרבותי חזק יותר מהתרבות המערבית העממית, אותו ניתן היה למצוא התרבות היהודית.
2. הרצון של הורים ליצור שפה "עברית יהודית" משותפת להם ולילדיהם, שנראו להם כמי ששקועים בעולם תרבותי זר.
3. התחזקותה של התרבות היהודית המזרחית משנות ה-70 שהביאה להכרה בכך שאין בהכרח ניגוד בין לימודי יהדות ושמירת מסורת לאורח חיים מודרני וחילוני.

שלג, מסכם את הסיבות שמנינו בכך ש"חוגים חילוניים אשכנזים הגיעו למסקנה שהם יכולים להרשות לעצמם ללמוד ולהתוודע למקורות היהודיים בלי להיחשד חלילה כמי שמצויים בתהליך חזרה בתשובה"⁴.

אני הייתי מוסיפה סיבה רביעית, והיא רצח ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל, שזעזע את החברה הישראלית וגרם לשכבות חברתיות שונות לשאול על מהותן ועל ערכיהן.

בתוך ההתרחשות הזאת הייתי רוצה לדון בדרכים לחינוך יהודי בבתי הספר הממלכתיים.

במהלך יובל השנים הראשון של המדינה הוקמו מספר ועדות ציבוריות שניסו להתמודד עם בעיית החינוך היהודי של הנוער הלא-דתי. האחרונה בהן, ועדת שנהר, הוקמה על ידי שר החינוך זבולון המר ז"ל בשנת 1991. משימתה של וועדה ציבורית זו הייתה לבחון את מצבם של לימודי היהדות במגזר הממלכתי הכללי, לאור הירידה הנמשכת במעמד של לימודי היהדות בכל רמות החינוך, ולקדם את החינוך היהודי בישראל.

הוועדה הגישה את מסקנותיה ואת המלצותיה בשנת 1994, בדין וחשבון המכונה "עם עולם" - תרבות יהודית בעולם משתנה. הוועדה הגדירה את ציבור התלמידים המגיע לבית-הספר הכללי כ"חילוני", וקבעה שהסיבה העיקרית למצוקות החינוך היהודי בבתי-הספר הכלליים נובעת מהמחסור במורים בעלי הכשרה וכישורים מתאימים, ושהמפתח לשינוי המצב חייב להיות, החזרת האחריות לחינוך לחברה ולקהילה מהן באים התלמידים. בתחום הוראת מקצועות היהדות בחינוך הכללי חייב הדבר לבוא לידי ביטוי בעיקר בהכשרת עתודת מורים ובהכנת תוכניות לימודים וחומרי למידה ההולמים את השקפת עולמו וערכיו של הציבור החילוני.

⁴ (שם, עמוד 306)

בתוך המציאות הזו, מנסים גופים רבים לתת תשובות מקצועיות לשאלת החינוך היהודי לאוכלוסיה המתחנכת בבתי הספר הממלכתיים, לדוגמא: **אגף החינוך של התנועה ליהדות מתקדמת**, המבקש להנחיל לחברה הישראלית ולעם היהודי תפישה פלורליסטית. גישת האגף היא שהמסורת, המוסר וערכי המורשת היהודיים הם חלק מהזהות היהודית - ישראלית של ימינו. אגף החינוך מפעיל תוכניות העשרה יהודית בשישים בתי ספר ועורך טקסים בעשרות בתי ספר נוספים. האגף מקיים השתלמויות למורים, לגנות, לסייעות ולמנהלים ובהן לימוד חווייתי וביקורתי, של טקסטים יהודיים. רוב תוכניות האגף מיועדות למערכת החינוך הממלכתית. האגף פועל מתוך אמונה כי יש לקרב את התלמידים, המורים והורים אל ארון הספרים היהודי, אל טקסי מעגל החיים ואל בית הכנסת בתחושת שייכות ומתוך עניין. התכניות נותנות מענה לשכבות הגיל השונות והן בנויות בצורה מודולארית ומאפשרות התאמת התכנים לצרכים ולתוכניות הנלמדות בביה"ס. מטרת האגף להעצים את הצוות החינוכי ללמוד, לחוות וללמד את תוכניות ההעשרה ביהדות. האגף מעניק ליווי מקצועי, חומרי למידה ותכניות לצוות ביה"ס.

תל"י – (תגבור לימודי יהדות) הינה תוכנית חינוכית ייחודית המשותפת למשרד החינוך ולקרן תל"י. היא מבוססת על רצונם של הורים ומחנכים לתגבר את לימודי היהדות בבית-הספר על-ידי העשרת תוכנית הלימודים הרשמית בתכנים יהודים-ציונים נוספים. חינוך תל"י שואף לעצב אישיות רחבת אופקים, פלורליסטית והומניסטית שעולמה מורכב הן מרבדי התרבות היהודית והן מרבדי התרבות הכללית.

חינוך תל"י נולד כתוצאה מיוזמה חינוכית, שהחלה לפעול בשנת 1976. קבוצת הורים ירושלמיים, (המזוהים עם התנועה הקונסרבטיבית), ביקשה ליצור מסגרת חינוכית חדשה לחינוך ילדיהם, מסגרת אשר תעמיד את העיסוק בזהות היהודית-ישראלית-מודרנית של הלומד במרכז הווייתו. מסגרת זו נועדה לשמש כאלטרנטיבה לשתי מסגרות החינוך האחרות שעמדו אז לפניהם - מערכת החינוך הממלכתי הכללי ומערכת החינוך הממלכתי-דתית.

תל"י התגלגלה להיות ממענה לבעיה מקומית, לתפיסת עולם ולמפעל חינוכי רחבים יותר, בעלי יומרה לאומית וכלל ארצית בתחום החינוך היהודי במדינת ישראל. קבוצת המייסדים הצליחה לרתום את משרד החינוך למפעלה ולצרפו אליה כשותף, ובמקביל לכך להקים, בשנת 1987, גוף ארגוני-חינוכי, שתפקידו להעניק סיוע כלכלי ופדגוגי לבתי-ספר שכבר היו משולבים ביוזמה. גוף זה נקרא "קרן החינוך למען בתי-ספר תל"י". בשנת הלימודים תשס"ז, הקיפה המערכת החינוכית של תל"י 68 בתי-ספר ועשרות כיתות גן ברחבי הארץ המשרתים קרוב ל-30,000 תלמידים.

שתי היוזמות שהזכרתי, נחשדו בקרב חוגים מסוימים כניסיון של זרמים דתיים ליברליים להפיץ את תפיסת עולמם הדתית הייחודית באמצעות מערכת החינוך הישראלית. בתי ספר רבים מהססים בבואם להשתמש בתכניות אלה, והתכניות נאלצות "לפתות" את בתי הספר במענקים ומחירים נמוכים. אך גם תכניות אחרות ש"מוצנחות" על בתי הספר והמחנכים מתקבלות בחוסר נחת.

מסגרות אחרות כמו **המדרשה באורנים** או **מרכז לוקיי**, שלא משויכות באופן ישיר לזרם דתי כלשהו, מתמודדות גם הן עם הפער הגדול בין בקשת בית הספר לסיוע בהנחלת חינוך יהודי ללומדים, לבין תחושה של אמביוולנטיות, או חשש לגעת בנושאים אלה. כל התכניות כולן הן תכניות להעשרת תכנית הלימודים והצלחתן "לצבוע" את בית הספר בצבע "יהודי", מוגבלת. כמו כן תכניות אלה לא מגיעות ליותר מ-3% מבתי הספר הממלכתיים, כך שהשפעתן היא קטנה מאד.

מה היא אם כן הנוסחה? כיצד ניתן להצליח בהנחלת חינוך יהודי בחינוך הממלכתי? האם הקושי הוא תוכני, מקצועי, חברתי?

כשמדובר בחינוך יהודי, הציפייה בארצות-הברית היא לקבלת חינוך שיקנה לילד מיומנויות שיאפשרו לו להיות חבר בקהילה יהודית הנפגשת בעיקר בבית הכנסת. בישראל, לעומת זאת, הציפייה היא להעניק תרבות יהודית, ערכים יהודיים, או התחברות מחדש עם המסורות המשפחתיות. אדם בעל השכלה יהודית, שרכש כלים המאפשרים לו להתבונן במורשתו בחיבה, אך גם בביקורתיות. היכולת להתבונן במורשת במבט ביקורתי אמורה לפתח אצלו פתיחות כלפי זוויות ראייה שונות משלו.

תורתו של יוסף שוואב, (1909-1988) מדגישה בכתביו את מורכבותה של תכנית הלימודים. שוואב מדגיש את הצורך בחשיבה רב-גונית, מבחינת תחום הדעת, ובחשיבה פלורליסטית לגבי ההיבטים המעורבים בכתובת תכנית הלימודים. שוואב מדבר על 4 תחומים המשפיעים זה על זה:

- התלמיד,
- המורה,
- החברה
- וחומר הלימודים.

שוואב חוזר ומזכיר לנו כי התעלמות מכל אחד מהתחומים האלה בבניית תכנית הלימודים, תביא להפסד של גורם חיוני בחשיבה ובמעשה החינוכי. כמו כן אין להרשות לאף אחד מהם להשתלט על מהלך שיקולי הדעת החינוכיים.

בבואנו להכין תכניות לימודים בבית ספר, עלינו לזכור כי מטרת החינוך המשתקפות בתכנית הלימודים, מעוצבות על-ידי ערכי התרבות והנורמות החברתיות הרווחות בציבור. שיקולים דתיים, פוליטיים, לאומיים ואסתטיים קובעים במידה רבה את הזמן ותשומת הלב שיוקדשו לתחום בשלבי החינוך השונים ובמידה רבה גם את הבחירה של התכנים שבו. השפעתן של השקפות העולם על תכנית הלימודים הינה מכריעה. בהכנת תכנית לימודים חשוב ששיקולים אלה יילקחו בחשבון. בישראל, רוב הציבור ההורים החילוני לא רואה צורך בשמירת הרצף היהודי-תרבותי ובהעברת החוויה היהודית לדור הבא, שבקושי הייתה מוכרת לו עצמו. על כן הוא לא מצא צורך להציב אותה כאחת מציפיותיו מתכנית הלימודים של בית-הספר. ציבור ההורים הוא מרחב נוסף שיש לקחת בחשבון בעת תכנון התהליך החינוכי.

חשוב לשאול לפני תחילת העבודה, האם בית ספר ממלכתי הבוחר, או נדרש לקבל תכנית לימודים בתחום היהדות? האם הוא עובר בדיקה של השקפות עולמו והפילוסופיה החינוכית שלו לפני שהוא בוחר בתכנית? האם הגופים המגישים את התכניות לוקחים נתונים אלה בחשבון?

שאלה גדולה נוספת שיש לבחון היא האם הגורמים החינוכיים הנכנסים לבתי הספר מבחוץ, ומערכת הניהול של בית הספר לוקחים בחשבון את המורכבות הזאת? האם התכניות תוכלנה להצליח באמת ללא בחינה עמוקה ורצינית של השאלות הללו.

כשנכנס גוף חינוכי לבית ספר קיימת תמיד הסכנה ש"המומחים" ייקחו את הכוח של מהמחנכים, ויחלישו אותם. בלימודי היהדות בבתי הספר הממלכתיים, בהם באים המורים מעמדה של בלבול ונחיתות מראש בנושא זה, השאלה מתעצמת עוד יותר. חלק מהגופים מנסים לענות על בעיה זו על ידי תכניות להכשרת מורים, המעבירות למורים את הידע, ומניחות להם לעשות את העבודה מול תלמידיהם. אך מהו התהליך הנכון להכשרת המורים? המורים הם הגורם המתווך בין תכנית הלימודים לבין התלמיד. מורה שאינו נלהב לתכנית חדשה, או שיחסו אליה שלילי מסיבות אידיאולוגיות, עלול לחרוץ את דינה.

כאשר באים להכשיר מורים בחינוך הממלכתי הינה, יש לבדוק מהי הדרך להעצמת אנשי החינוך, איך נותנים בידיהם כלים מקצועיים, כאלה שיהיו אוטנטיים עבורם ויבטאו את ערכיהם.

לפי ניסיוני, בתחום הערכי, מורה שלא חוה בעצמו את החומר שהוא מלמד, ומורה שחשה שהיא לא אוטנטית ולא מביאה את האמת הערכית שלה, לא יכולים להגיש ללומדים תהליך אמיתי. חלק מהשאלות שחשוב לבדוק הן: האם החומר הלימודי רלוונטי למורה עצמו? האם

המורה מזדהה עם המקורות? האם יש למורה מחויבות לטקסטים? ללא שאלות אלה ואחרות, לא יוכלו המורות והמורים לסייע לתלמידים לחוות תהליך של בניית זהות משמעותית.

על פי שוואב, על מנת לבנות תכנית לימודים טובה, עלינו ליצור צוות עבודה המייצג את הדיסציפלינות השונות, שיעבוד בשיתוף פעולה, יגדיר את הנושאים, יעמת ביניהם, ישווה את הניגודים, יעלה חלופות וייתחס אליהן. על הצוות לקחת בחשבון את הלומדים (התלמידים והמורים שנכנסים לתהליך), ההורים והסביבה התרבותית-דתית בה מתרחש התהליך החינוכי.

תהליך כזה צריך להיות מונחה על ידי סמכות מתאמת בין הדיסציפלינות השונות והמוביל/ה אותם בשלבי התכנון והביצוע. לדעתי, המחנך/ת היהודי/ת יכול/ה לשמש כמי שאחראי/ת על תכנון התכנית כולה.

שוואב מדבר על תהליך חינוכי המוביל ליישום בחיי הלומדים. במאמר של פרופסור עודד שרמר (ביה"ס לחינוך, אוניברסיטת בר אילן)⁵, מביא שרמר את תפיסתו של שוואב לגבי משימותיו של איש החינוך: "לתרגם למצבים קונקרטיים את תפיסות החזון והמטרות שמציגים לו אחרים, תרגום מקומי, המתאים לזמן, ורגיש לנסיבות ולסיכויים ששונותם... ולשקול את סיכוייהם של הרעיונות לבוא לכלל יישום סביר, נוכח האילוצים המגבילים את עבודת החינוך".⁶ שרמר טוען כי שוואב מתכוון בתורתו "לטפח את זיקתו של התלמיד אל המדע, ולהעמיק את הבנתו בו כדי ליישמו כאזרח; הזיקה לידע המדעי וההתמצאות בו... צריכות להיות מונחות מאוריינטציה מעשייה החותרת להכשיר את התלמיד-האזרח, ליישם ידע זה".⁷

כלומר, הצלחתו של התהליך הלימודי, איננה נמדדת בכמות הידע הנרכש והבנתו, אלא ביישומו.

בניית התוכנית הלימודית אמורה להוביל את הלומדים לשינויים בהתנהגות ובעמדותיהם בחיים.

האם למערכת החינוך הממלכתית, המבולבלת כל כך בעמדותיה כלפי היהדות והמצמצמת במשאביה, יש את הכוח והתבונה לעמוד במשימה מורכבת שכזאת?

⁵ שרמן עודד, "יוסף שוואב: על הידע ויישומו", מתוך מעשה בחינוך, קובץ מחקרים לכבוד שלמה פוקס, ירושלים 2005

⁶ שם עמוד 175

⁷ שם עמוד 173

פרופסור מנחם ברינקר מטיל בכך ספק. במאמרו "הלימודים היהודיים בישראל, מנקודת ראות ליברלית "חילונית" "⁸ מציע ברינקר, בדומה לשוואב, כי החינוך לא מתקיים בחלל ריק. "הילד ואחר כך הנער הנכנס בשערי מערכת החינוך, כבר עוצב בחיק המשפחה, הרחוב והאירועים הסובבים אותו. הוא מגיב להם והם ממשיכים לעצבו גם בשעה שהוא שוהה חלק מזמנו במערכת החינוך... כל תכנית חינוך היא משאלת לב של מורים ומחנכים, ולעולם יש בה יסודות אידיאליים בהשוואה למערכת ההשפעות הרחבה והדינאמית יותר שהמתחנך חשוף לה מחוץ למוסדות החינוך." ⁹ בשונה משוואב, המעוניין לתת לכל הדיסציפלינות המעורבות מקום שווה, ברינקר נותן את הכוח המכריע לסביבה ולמשפחה. לדבריו תכנית החינוך מכילה יסודות אידיאליים, דבר טוב לכשעצמו, אך אין בה את הכוח להשפיע על המציאות החוץ בית ספרית..

כשאני חושבת על הקהילות החדשות הצומחות בישראל לאחרונה, בתוך המהלך הגדול של הרנסאנס שהוזכר, אין לי ספק כי תפקיד המשפחה מכריע בפיתוח והטמעת הזהות היהודית של הילדים. למדנו משוואב כי אי אפשר לצפות לתהליך חינוכי רציני, מבלי לקחת בחשבון את הסביבה שממנה באים התלמידים, (באיזו מידה מחויבת הסביבה לזהותה היהודית, האם הטקסטים הנלמדים רלוונטיים לחברה? האם החברה מזדהה, בהתמודדות ערכית, עם ערכים חינוכיים?...).

ילדים, בעיקר בכתות היסוד, נענים בטבעיות ובפתיחות לחינוך היהודי בבית הספר. החוויה הרוחנית לא זרה להם, כמוה גם השיחה עם אלוהים, המסורת וכו'. אך בבואם הביתה, הם חווים לעיתים בלבול וחוסר עקביות. אם הבית לא נותן תקפות לחוויותיהם בבית הספר, הבלבול עלול להתפתח לציניות, וניכור. לא ניתן להצליח בתהליך החינוכי, מבלי לערב את הסביבה בה צומחים הילדים.

לסכום

הבורות בענייני יהדות של הדור החילוני הצעיר וניכורו מהמסורת היהודית, וכן הקיצוניות הדתית שהתפתחה בקרב דתיים, מצד שני, וכן הקיטוב ביחסים שבין דתיים וחילוניים, מצד שלישי, מהווים איום ממשי על המשך קיומו הפיזי והרוחני של העם היהודי היושב בציון. השאלה הגדולה היא כיצד לתרגם את המסורת היהודית למושגים רלוונטיים לשיח האדם המודרני. כדי שבתו הספר הממלכתיים יהוו סוכני שינוי בחברה, ענייניה וצרכיה של החברה שבה אנו חיים, חייבים למצוא את ביטויים בשיקולי הדעת הקוריקולריים ובהכרעות הנובעות מהם, לקראת הכנת תכנית הלימודים. עניינים וצרכים אלה מעלים אתגרים בפני המתכנן,

⁸ ברינקר מנחם, מתוך – מדברים חזון, הזמנה לדיון בתכלית החינוך היהודי, ירושלים 2006

⁹ שם עמוד 107

מזמינים הזדמנויות ומציבים אילוצים. הסביבה התרבותית, הקהילה, משפחת התלמיד, ועד ההורים, ארגונים מקצועיים, מוסדות דת ומוסדות ממשלתיים - כל אלה חשוב שיילקחו בחשבון בעת בניית התכנית. החינוך היהודי בקרב הציבור החילוני, שחלקו הולך ומאבד את קשר מזהותו היהודית, חשוב מאד ואין לוותר עליו. התקופה בה אנו חיים כיום, הרנסנס היהודי, מביאים איתה תקווה להתחדשות. מי ייתן ונדע לנצל אותן כראוי.